

IRODALOMTUDOMÁNY, PEDAGÓGIAI ÉTOSZ ÉS PSZICHOLÓGIA

– Interjú Szabolcsi Miklóssal –

Szabolcsi Miklós akadémikus a közelmúltig az MTA Irodalomtudományi Intézetének ügyvezető igazgatója, jelenleg a több minisztériumi pedagógiai intézet összevonásából megszületett új Országos Pedagógiai Intézet főigazgatója. Kutatómunkájának közép-pontjában hosszú ideje József Attila életműve áll; erről számos tanulmányon kívül két vastkos kötetet publikált, most dolgozik a harmadikon. Sokoldalú munkásságát a clown-ról mint a művész önarcképéről, valamint az avantgardizmusról és a neoavantgardizmusról írt könyve csakúgy jelzi, mint meghatározó szerepe a magyar oktatásügy megújítását célzó „Fehér könyv” létrejöttében.

Kérdés. Kezdjük egy személyes jellegű kérdéssel: Milyen képe van a pszichológiáról mint tudományról, mint gyakorlatról és annak magyarországi megjelenéséről?

Válasz. Ahhoz a nemzedékhez tartozom – vagy másképpen kifejezve olyan szellemi klímában nőttem fel –, amelynek világképéhez, műveltségéhez még szervesen hozzátartozott a pszichológia. Ha jól emlékszem, a 30-as évek végének reál-gimnáziumában én még tanultam pszichológiát, volt is ilyen tankönyvünk, a Kornis-féle, amely azonban nem inspirált túlzottan. Viszont azok között a csillagok és irányítók között, akikre műveltségünket felépítettük, ott szerepelt Freud neve, ott szerepelt már igen korán más, a pszichoanalízisből elindult iskolák, mint Adler, a kisebb adleristák – elég jelentékenyen és nagy helyet elfoglalva –, ott szerepelt Jung és mindaz, amit a jungizmus jelent. Ezek az elemek a mi fiatalságunkban ahhoz a baloldalnak nevezhető szellemi tartalékhoz vagy szellemi tőkéhez tartoztak, amelynek már akkor része volt a szociológia egynéhány eleme, bizonyos humanista világirodalom és – többé vagy kevésbé, ilyen vagy olyan módon – valami politikai gazdaságtan is. Ezt azért szeretném hangsúlyozni, mert a ma fiatalja számára szinte elképzelhetetlen az a szerves együttélés bizonyos pszichológiai művekkel és fogalmakkal, amely a mi fiatalságunkat jellemezte. Nem állítom, hogy mély volt ez a műveltség, hogy alapos volt – bár néhányunknál igenis az volt –, de egyszerűen elválaszthatatlan volt a mindennapi levegőtől. Ez a pszichológiával való ismerkedés több szálon és több módon erősödött meg és futott tovább fiatalságomban, elsősorban az egyetemi években.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, amelyet 1938 és 1943 között látogattam, adott egy pár jelentős szellemi, tudományos élményt, – társaimtól és egy-két professzortól kaptam őket. Ezek közé tartozott az irodalmár Horváth János, a nyelvész Laziciusz Gyula, de érdekes módon e két mester közül egyik sem volt barátja a pszichológiának. Az általános nyelvész Laziciusznál találkoztam először avval a nagyon határozott és világos, a nyelvészeti strukturalizmust azóta is jellemző állásponttal, amely kizárta a pszichológiát bizonyos nyelvi jelenségek megértésé-

ből. Az egyetemi pszichológia nem sokat jelentett, ha jól emlékszem, Harkai-Schiller Pál adott akkor elő pszichológiát, mindenestre az egyetemről nem hoztam magammal a lélektanra vonatkozó maradandó élményt.

Hacsak nem azon az áttételen keresztül, amelyet például Kerényi Károly jelentett. Kerényi – aki nem a pesti egyetem tanára volt, hanem az én egyetemi hallgatóságom idején a pécsi egyetemé és Pesten magántanári előadást tartott – Junggal együtt dolgozott és az ő fogalmait, archetípusait, gondolkodásmódját közvetítette hozzánk a maga rendkívül erősen átformáló módszerével. Ilyen módon jutott el hozzánk kicsit egyetem mellett és egyetemen kívül Jung, és kicsit így jutott hozzánk egyetem mellett vagy egyetemen kívül Klages és más, akkoriban sokat olvasott pszichológus. Fia-talságomnak egyik jó barátja, talán mesterének is nevezhetném, az akkor igen fiatal Mátrai László épp e pszichológusok egy sor művét közvetítette, ismertette és használta föl például máig is legkitűnőbb Élmény és mű című könyvében. Tehát ezt nevezhetném talán az egyik fajta iránynak, amely a filozófiatörténeten, a kultúrmorfológián, az antikvitás kutatásán és más, nem pszichológiai diszciplínákon keresztül a pszichológia bizonyos, akkoriban divatos vagy alapvető tanításait közvetítette hozzánk.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezekben az években az egyetemen kívül a különféle baráti körökben, legális és féllegális szervezetekben, amelyekben részt vettem, Freud és Freud folytatása rendkívüli erővel élt. Akkor volt az analízis fénykora Magyarországon, ismertem Hollós Istvánt, Hermann Imrét és több más analitikust is. Freudnak szinte minden egyes művét olvastuk, Freudot a maga egészében használtuk föl saját világnézetünk építésére. Egy racionalista, a világot megérteni akaró, antifasiszta-humanista világnézet részének tekintettük, a kor kritikájának. Úgyhogy Freudról és Freudtól szinte mindent illett ismerni, újabb műveit is; Freud egyes műveit Magyarországon még a 40-es években is kiadták, és volt barátom, aki már igen korán analitikussá vált. Így például kora ifjúságom óta mindmáig egyik vagy talán legjobb barátom Fónagy Iván, a nyelvész és irodalomtörténész, immár világhírű szakember, aki jelenleg Párizsban dolgozik. Ő már ekkor megkísérelte, hogy a pszichoanalízis egyes tételeit, felismerését az irodalmi, főleg a nyelvészeti anyagra alkalmazza.

Végül aztán egész más oldalról kerültem kapcsolatba a pszichológiával azokon a féllegális vagy illegális körökön keresztül, amelyeket a 40-es években Mérei Ferenc vezetett. Ő és Kun Miklós a József körúton ipari tanulók nevelésére pszichológiai tanácsadó szolgálatot szervezett, amelyik egyúttal illegális politikai szeminárium is volt. Itt sokban ugyancsak Freudra támaszkodva, de lényegében a szociálpszichológia módszerével és szemléletével folyt a munka.

Nos, ennyi oldalról vett bennünket akkoriban körül a pszichológia, ennyi változtatban, s ezek a változatok nem is mindig értek össze. Én is azok közé tartozom, akik nem szeretik az olyan szavakat, hogy tudós, tudományos pályám meg hasonlók – ezek nagyon devalválódott fogalmak. Mondjuk egyszerűen, hogy amikor publikálni kezdek filozofolgokat, már érdeklődtem a saját szakmámon belül olyan módszerek iránt, amelyek pszichológiai eszközökkel próbálják az irodalmi és nyelvi anyagot, a stílus anyagát megragadni. Egyik legelső publikációmnak – amely egyetemi szemináriumi dolgozatból nőtt ki és lett aztán terjedelmes filozof-cikk – az volt a címe, hogy „Az irodalmi stílusvizsgálat XX. századi módszerei”, az Egyetemes Filológiai Közönyben jelent meg 1943-ban. Ebben külön részt szenteltem azoknak a különféle stilisztikai mód-

szereknek, amelyek elsősorban pszichológiai alapon próbálták a stílust megragadni. Itt azt hiszem, két nevet kell említenem, akik Magyarországon nem nagyon ismertek, de a mi fiatalságunkra nagy hatással voltak, az egyik Karl Vossler — német egyetemi tanár, München-i romanista —, aki a stilisztikai elemzést pszichológiai alapon végezte. A másik pedig ennek az iskolának, tehát a pszichológiai alapú stilisztikának máig Jegnagyobb és legbravúrosabb mestere, Leo Spitzer, aki osztrák tudós volt — különben kitűnően tudott magyarul — és Graz-ban volt egy ideig egyetemi tanár, azután Németországba ment, a fasizmus elől emigrált, nemrég halt meg az Egyesült Államokban. Stilstudien című kétkötetes könyve, majd ennek nyomán egy egész sor műve kitűnő példája annak, hogy a pszichoanalízist is (és más pszichológiai iskolákat is) hogyan lehet irodalmi-nyelvi jelenségek árnyalt magyarázatára felhasználni.

Hogy a régmúltból a ma felé menjek, azt sem szabad elfelejteni, hogy az az uralkodó szellemi-irodalomtudományi áramlat, amelybe fiatalkoromban belenőttem, a német szellemtörténet volt. Ugyanakkor már a lefelé hanyatló ágában éltünk, de azért szellemi táplálékunk egy része a német szellemtörténet progresszív műveiből és a megfelelő francia művekből állt. Ezek lényegében a korszellem, a korézés és más fogalmak használatával — amelyek lehet, hogy túl-abszolutizáltak voltak — a pszichológiai megközelítést ötvözték történetfilozófiaiba és történetibe. Mindezzel csak azt akartam elmondani, hogy ezekben az években volt alkalmunk ha nem is szaktudományos szinten, de saját tudományos, hadd tegyem hozzá, emberi-irodalmi érdeklődésünket különféle pszichológiai áramlatokkal, iskolákkal, megközelítésekkel való megismerkedéssel kielégíteni.

Kérdés. Ebből a nagyon szép, színes körképből kitűnt, hogy volt egy olyan egyetemi világ, amely elzárkózott a pszichológiától, kivált a pszichoanalízistől. Milyen személyes fiatalos vonzás vezette Önt és kortársait a pszichoanalízis felé? Túl azon, hogy műveltségüket kívánták tágítani, valamiféle személyiségfejlesztő erőt is kaptak a pszichológiának ebből az irányzatából?

Válasz. Még egyszer szeretnék két dolgot hangsúlyozni; az egyik — ez ugyan egy későbbi téma —: azért tudom annyira közel érezni magamhoz például József Attila, Marx és Freud szintézisének a gondolatát, mert az a felfogás, hogy a freudizmus a világmagyarázat adekvát és más világmagyarázatokkal párosítható módja, számunkra természetes volt. Az analízisnek baloldali konnotációja is volt nálunk; természetesen azért is, mert a konzervatív jobboldal ezt rendkívül erősen támadta. Másrészt, a kérdés teljesen jogos, voltak olyan barátaim, akik saját személyiségük építésére hol terápiás célból, hol saját énjük megtisztítására és nagygyá növesztésére, önkifejezésre tartották fontosnak az analitikus módszert. Én azt hiszem, ez a két momentum, tehát egyfajta racionalista és ezért akkor ellenzéki világmagyarázat, amely — ismétlem — párosítható volt más ilyen jellegű világmagyarázatokkal, és másrésztől a saját életcél pontosabb megfogalmazása, az egyéni élet szervezesebb felépítése együttesen jelentette számunkra a freudizmust.

Hogy teljesen világos legyen, 1938 és 1943 között vagyunk. Ha beszélgetek erről a kérdésről fiatalabbakkal, akkor mindig el szoktam mondani, hogy gondoljanak csak egy olyan időpontra, mint 1941 február-március, amikor egész Európa, sőt az egész világ a németek lába alatt feküdt; amikor akadt magyar gondolkodó, aki kétségbeesve írta le, hogy 1000 évre kell berendezkednünk egy 1000 éves Reich világában. Tehát egy

körös-körül fekete világban kellett fogódzót találni. Ilyen szempontból a mi mindennapi életünk — és ezt Radnóti költészete nagyon pontosan mutatja, vagy mondjuk egy más síkon érzékelteti Vas István—Hubay—Ránky Egy szerelem három éjszakája — a halálraítéltség és egyúttal a céltalanság jegyében folyt. Minden nap avval keltünk föl: lehet, hogy holnap meg kell halnunk. Mindnyájan biztosak voltunk abban — s ez semelyikünk számára nem volt kétséges, bárhonnan jött, bármilyen származású vagy bármilyen foglalkozású volt egy akkori értelmiségi fiatal —, hogy előbb-utóbb valamilyen háborús konfrontációba fogunk kerülni. Számunkra ez evidencia volt. Ehhez a mindennapjaiban gyakorlatilag céltalan élethez meg kellett találnunk azokat a fogódzókat, amelyek értelmessé tették. Mivel a direkt politikai cselekvés útjai el voltak zárva és nagyon ritkán nyíltak meg vagy egyedül nem voltak elegek, ezeket párosítanunk kellett olyan szellemi kalandokkal, fogódzókkal, amik segítettek ebből a halálraítéltségből, elnyomottság érzésből kiemelkedni — és ezek között ott volt a freudizmus is.

Kérdés. Ugorjunk a mába, a mai pszichológiai szellemi kalandokba. Melyek azok a pszichológiai munkák, amelyeket a leggyakrabban forgat? Milyen kapcsolatot érez saját munkássága és a pszichológia között?

Válasz. Az irodalomtörténész ilyen szempontból kettősen lát. Egyszerre kell élnem (például) a 30-as években és a mában. Ha saját témámban dolgozom, egyszerre kell olyan szellemi légkört éreznem, amelyben Stekel volt bestseller, ahol Völgyesit forgatták, ahol Kulcsár István cikkeit nézték, ahol az Emberismeret vagy az Öngyilkos keltett szenzációt, ahol a Szép Szó Freud számai vagy Ignotus Freud-cikkei voltak revelációk, ahol megjelentek a Freud-művek, Kerényi és Jung cikkei az Argonauták-ban vagy a Sziget-ben — és egyszerre kell a mából nézmem. Tehát ezeket a klasszikus vagy a korban divatos szövegeket igyekszem forgatni főleg ahhoz, hogy a kort megértssem.

Másrésről, ettől kicsit elvlasztva igyekszem — amennyire tőlem telik — lépést tartani az olyan művekkel, amelyek a ma irodalomtudománya, egyáltalán a ma humán tudománya és a pszichológia viszonyáról, felhasználhatóságáról adnak támpontot. Utalok az irodalompszichológiára, olyan sztenderd művekre, mint Hoffmann: Freudism and literary mind című könyve, Marie Bonaparte munkája, vagy a kevésbé ismert ez irányú francia kísérletekre, mint Charles Maurin, vagy Henri Weber munkái. Igyekszem forgatni vagy megnézni néhány olyan munkát, amelyek irodalmi szövegek pszichológiai értelmezésével foglalkoznak. Nem beszélek a klasszikusokról, tehát Freud, Rank-szövegekről és hasonlókról — de igyekszem szemmel kísérni az olyan újabb fejleményeket is, mint a lacanizmus irodalomtörténeti felhasználása vagy azt a nagyon sajátos képződményt, amit Lucien Goldman műve jelent (akiről több mint másfél évtizede talán én írtam először). Ő a strukturalizmus, a Geschichte und Klassenbewusstsein Lukácsa és a freudizmus igazán ötletes keverékéből próbál irodalmi struktúrákat társadalmi struktúrákhoz pontosabban rétegek mentális struktúrájához közelíteni, megfeleltetni. Végül negyedszer, nemcsak másokat, engem is az utóbbi 10–15 év, illetőleg az utóbbi néhány év vezetett arra, hogy a szociálpszichológiára elsősorban a kis csoportok pszichológiájára vonatkozó műveket is tanulmányozzam. Főleg a magyar kiadások, a magyar antológiák, ezek előszavai vezettek e területre. A tanulságokat a magam vizsgálati területén, az irodalmi csoportok területén próbálom felhasználni. Legfrissebb ilyen irányú olvasmányom, a magyarul már megjelent E., Goffmann-gyűjtemény is sok módszertani szemponttal szolgál az irodalmi művek vizsgálatában. Az MTA Irodalomtudo-

mányi Intézetének fiatal munkatársai is a szociálpszichológiai művekből kiindulva próbálják irodalmi művek értékstruktúra – pszichológiai struktúra vizsgálatait elvégezni. Bevallom, hogy van a pszichológiának olyan ága, amely ha hidegen nem is hagy, de amelyet nem ismerek így, nem asszimiláltam önmagam számára és ez az általános kísérleti pszichológia.

Kérdés. Hogyan jelenik meg abban a feltáró-kutató munkában a pszichológia, amelyet József Attila életművének vizsgálata során végez?

Válasz. Először néhány szót szólnék arról, ahogy a pszichológia és irodalomtudomány viszonyát általában látom. A pszichológia az elmúlt évtizedekben két vagy három okból és indokkal záratott ki az irodalom vizsgálatából. Egyik oldalról a dogmatikus marxista megközelítés, a történeti-társadalmi-gazdasági folyamatok és az irodalmi folyamatok és művek „rövidre zárt” megfeleltetése egyszerűen feleslegessé tette a pszichológiai megközelítést. Amikor mi fiatalos lendülettel meg akartuk teremteni a magyar marxista irodalomtörténetet, akkor magunk is a történeti-szociológiai folyamatoknak az irodalmi folyamatokkal való rövidre zárását gyakoroltuk, és itt nem volt helye vagy csak formálisan volt helye a pszichológiának. Ugyanezen idő alatt a pszichológiát szisztematikusan, szigorúan kizárták – sőt, kizárják ma is – a nyugat-európai irodalomtörténet, irodalomtudomány vezetői is. Talán úgy mondanám, hogy a most 70 éves nemzedék, amelyik azonban a mi fiatalságunkban – főleg, amikor Magyarország megismerkedett ismét a nyugat-európai irodalomtörténettel – vezető volt. Az irodalmi mű belső (intrinsic), megközelítését hirdető irányzatok, amelyek 1950 körül, aztán 1960 körül értek a csúcspontjukra, azt az álláspontot képviselték eléggé szigorúan, hogy a műnek van belső és külső megközelítése; az irodalomtudomány igazi tárgya belső megközelítés, minden külső megközelítés – ilyen a pszichológiai is – mechanikus, elítélendő, elvetendő. És hogy még bonyolultabbá tegyem a helyzetet, azok az irányok viszont, amelyek nagyjában és egészében a heideggeri–husserli fenomenológiára és egzisztencializmusra visszanyúló irodalommagyarázatra támaszkodtak, szintén egyik fő ellenségüknek tartották a „pszichologizmust”. Ezzel főként a múlt század végének pozitivistá irodalomtörténetét és lélektanát, és az ezekre épülő felületes és tetszelgő impresszionizmust bírálták (ezt tette József Attila is).

Mindennek ellenére azt gondolom, hogy legalább négy ponton, az irodalom vizsgálatának négy pontján az eddiginél határozottabban, erőteljesebben kellene pszichológiai eszközökkel élni, sőt önálló határterületi diszciplínákat kifejleszteni. Az egyik a művek keletkezésének problémája-, korszerű pszichológiai magyarázata még nagyon kevésbé van; ebbe a szférába tartozik az alkotó egyéniség pszichológiai értelmezése, a kreativitás és az objektívtált művekben megnyilatkozó kreativitás értelmezése mint csaknem teljesen megoldatlan probléma. Ez a József Attila mű szempontjából is az egyik döntő kérdés. A második lehetséges megközelítés – és itt történt a legtöbb kísérlet Magyarországon is és külföldön is – az, amelyik a már létrejött mű belső struktúráinak pszichológiai értelmezésével foglalkozik. Ennek ismét két módja lehet. Az egyik az irodalmi mű belső pszichológiai struktúrájából a valóság struktúrájára következtet, annak sajátos leképzését keresi – ez az az értékvizsgálati irány, amelyik például Magyarországon is él. A másik a mű belső struktúráját értelmezi pszichológiailag, például a líraformát vagy a regény szereplőinek egymáshoz való kapcsolódását – nem a külső valósághoz való viszonyukban, hanem önmagukban.

Egy harmadik lehetséges vizsgálati irány: a kész mű befogadásának pszichológiája területén erre történt kísérlet, de pszichológiailag nem elégséges. A legújabb nagy viták közepette fellépett és nagy viták középpontjában álló legdivatosabb irodalomtudományi irányzat a recepció-esztétika. Ez irodalomtörténetileg ezt a követelést jelenti, hogy a művek „utánja” vagy a művek utóélete a voltaképpen releváns az irodalmi folyamatra vonatkozólag. A befogadás mechanizmusának, a művek továbbélésének, továbbolvasásának kutatásában igen nagy tere lehet a pszichológiának. A negyedik kapcsolódási pont végül: az irodalomtörténetnek magának is, tehát nemcsak a műveknek, hanem az irodalomnak mint történeti folyamatnak, az irodalomnak mint intézménynek pszichológiai megközelítése. Gondolok az irodalomtörténet legvitatottabb, ugyanakkor igen érdekes fogalomsorára, az irodalmi áramlatok, irányzatok – vagy ezeknek az előstádiumában – az irodalmi csoportok, iskolák, akadémiák és a megfelelő intézmények létre és első életére.

Valószínű, hogy a felsorolt különböző feladatok mindegyike más szintű és mélységű, más módszerű pszichológiai megközelítést igényel, sőt talán más és más pszichológiai iskola fogalom- és eszköztárával interpretálható. Nem akarom felfedezni a spanyolviaszt – hatalmas anyag található magyar pszichológusok Mérei, Hankiss, Halász munkáiban is ezeknek a kérdéseknek a megragadására anélkül, hogy egy nagy műben összefoglalták volna. Tehát nem előről indulni, voltaképpen azonban érdemes lenne az egészet ilyen szempontból rendszerbe állítani.

Mindez hogy mutatkozik meg a József Attila-művek, József Attila-életrajz, pályakép megrajzolása területén?

A pszichológiai jellegű problémák egész sorozata bukkan föl, olyanok, amelyekkel kezdettől fogva szembe kellett nézmem. Kezdem avval, hogy József Attila egyike azoknak, akiknek munkássága feldolgozásánál az életrajz rendkívül fontos. Nem akarnék most belemenni egy olyan vitába, amelyik ugyancsak az irodalomtudomány egyik mostani vitája, hogy kell-e egyáltalán életrajzot írni, tehát fontos-e az életrajz a mű szempontjából; oda és vissza nagyon sok vélemény hangzott el és külön szimpóziumok tárgya ez a kérdés. Én azok közé tartozom, akik az életrajzban egyén és történelem, alkotó és kor egyedi találkozását szeretnék felmutatni, s akiket a feladat lélektani, – sőt: írói része is érdekel. Egy életrajz megírásában, rekonstruálásában, már az anyag rekonstruálásában is a pszichológiai kritériumok alapvetőek, tehát az, hogy milyen ismervek, és milyen kép megalkotásával válogatom az általam megismert nyers tényeket, hogyan interpretálok őket, végül miként építem be az egészbe. Az egyik ilyen kritérium nyilván történeti jellegű, a másik a műhöz kapcsolódó és a harmadik pszichológiainak nevezhető: mennyiben tudom az egyéniség rajzát, az egyéniség alakulását, fejlődését, az egyéniség belső problémáit a nyers tényekből megrajzolni. József Attilánál ez nagyon nagy probléma, és minduntalan beleütközünk ugyanannak a ténynek különböző irányú pszichológiai értelmezési lehetőségeibe.

Hogy egyetlen kis példát mondjak, a Horger-ügy, amely politikai, történeti, életrajzi, sőt poétikai tény, mert egy vers, illetve versek sorának az ihletője, ugyanakkor pszichológiailag nagy probléma, mert az ember fölveti magának azt a kérdést, hogy vajon valóban olyan nagy volt-e ez az ütés? Valóban ki kellett-e lódulni itt egy pályáról? Valóban ez az oka, hogy sohasem vizsgázott? Nem nagytott-e föl önmaga elképzelt imágója számára egy tény? Vagy: a kései felkelés, a gyomorpanaszok problémája, az

öngyilkossági kísérletek sora — hogyan magyarázható, — milyen egységet alkot? És evel kapcsolatban a családi háttér milyen szerepet játszott? Mindez a József Attila életrajz nem egy mozzanatának lélektani megközelítését kívánja. Különösen nagy problémát okoz József Attila betegségének kérdése, amely — mint közismert — újabban viták középpontjában van. Anélkül, hogy e vitában kifejtett álláspontomat megismételném, jelzem, hogy József Attila betegsége összefüggésben van olyan kérdésekkel, mint például egyes ideg- és elmekórtani és pszichiátriai jelenségek definíciójának kérdése. Az elhatárolás problémája összefüggésben van azzal a minduntalan fölített kérdéssel, hogy József Attila beteg volt-e; ha igen, szükségszerű volt-e a betegsége, ha igen, gyógyítható volt-e, ha igen, mely gyógyítási eszközökkel; felelős-e valaki a haláláért?

Legalább ugyanilyen érdekes a kérdés: a József Attila-mű a maga egészében benne áll egy olyan konvenciórendszerben, amelyet a modern költészet bizonyos normái jellemznek. A költészet bizonyos konvencióit az akart örület, a szimulált neurózis szinte kötelező sémái írják elő a költő számára. Tehát minden ilyen vizsgálat számára az első nagyon nehéz módszertani kérdés egy kép értelmezésében, egy kötés, egy kapcsolás, egy motívum értelmezésében: mi az, amit a magyar, vagy európai költészet általános konvencióival kell magyarázni és mi az, amit a szerző pszichológiai alkatával. Még egy módszertani kérdést említenék; az irodalomtudománynak egyik, pszichológiával kapcsolatos határterületén a legtisztázatlanabb, bár legtöbbet használt fogalmak egyike éppen a motívum, amelynek van retorikai megközelítése: embléma; van poétikai megközelítése: metafora és van irodalompszichológiai jellegű megközelítése, amit a franciák *obsession*-nak neveznek. Ez a sokarcú fogalom egy műben kényszeresen visszatérő, de poétikai funkcióval rendelkező elemek, tárgyát összességét jelenti. Leginkább pszichológiailag magyarázhatók. József Attilánál ilyen *obsession* a csillag, a rács vagy akár a gyomorra vonatkozó, illetve a lélek meghasadságát kifejező képei.

Tehát a József Attila-i mű pszichológiai értelmezése már a művek struktúrájának és motívumkincsének értelmezésében is fontos. Természetesen alapvető annak a kérdésnek megoldásában, hogy mivel gazdagította a betegség és a betegséget magyarázó teória, a freudizmus, költészetét, hogy a betegség kivetítése, objektiválása, leírása, mennyire volt öngyógyítás, mennyire volt a betegséggel való kényszeres foglalkozás, mi választja el ezt a költészetet egy paranoid egyén vagy egy szkizoid, skizofrén beteg lírájától vagy lírikus szövegeitől. Bonyolult és izgalmas kérdések egész sorához értünk. Itt is megvan a lehetősége annak, hogy egyes szövegeket szinte teljesen függetlenül az életrajzi és betegség-motívumtól, pszichológiai tesztként értelmezzünk. Vezetek egy egyetemi József Attila szemináriumot, ahol Mérei Ferenc egyszer a „Ha a hold süt” című versnek bravúros álom-interpretációját adta.

Még sorolhatnám a kérdéseket, amelyek között természetesen szerepel az is, hogy mindez mennyiben általánosítható a magyar költészet egészére. Tehát: fellelhető-e a magyar modern költészetben (Adytól kezdve) a betegség konvenciójának ilyesfajta elfogadása? Az az akart józanság, példátlan fegyelmezettség, amely a fiatal Illyés Gyula műveit és magatartását jellemzi, valóban ellentéte a József Attiláénak? Vagy a Szabó Lőrinc-i látszólagos férfi önzést, szerelmi vággyal, életkívánást lehet-e lélektanilag magyarázni? Tapasztalatom szerint aránylag kevesen szeretik az ilyen irányú vizsgálatokat; fiataloknál és idősebb kollégáknál is van egyfajta óvakodás a pszichológiai megközelítéssel szemben. És ennek oka: szokatlan a metodika is; első pillanatra úgy látszik mintha idegen lenne az irodalmi anyagtól. Ezen kívül ne feledjük, hogy psi-

chológiai megközelítés, amely bizonyos szempontból a magyar baloldali hagyomány része nálunk hiányzik, mintegy kiesett az emlékezetből. Ez a folytonosság-hiány is magyarázza az óvakodást és bizalmatlanságot.

Kérdés. Vajon ez ugyanazokkal az okokkal magyarázható-e, amelyeket az előbbieken vázolt, amikor a pszichológia-ellenességet jellemezte, vagy pedig vannak ebben új elemek, új jegyek?

Válasz. Az egyik a tájékozatlanság. Ez elválaszthatatlan a budapesti Bölcsészkar és általában a bölcsészkarok gyakorlatától. Nagyon kis mintáról veszem a példáimat, az olyan hallgatókról, akik szemináriumra járnak hozzám, akiknek érdeklődését tehát egy kevésbé ismerni vélem. A különben igen tehetséges, értelmes, nyitott hallgatóknál is ijesztően kicsi a pszichológiai apparátus, a pszichológiai műveltség. Tehát egy olyan hallgató, aki tud órákat vitatkozni politikai kérdésekről, nagyon jó politikai képzettséggel, annak Freudról, a neofreudizmusról alig van fogalma, de még a szociálpszichológiáról is alig tud. A Bölcsészkar hihetetlen és embertelen atomizáltsága egyszerűen nem engedi, hogy a hallgató megismerkedjék más szakok, tanszékek munkájával. Ehhez járul, hogy könyvkiadásunk pl. Freud műveit nem adja ki.

Másodszor: mint mondtam, a pszichológiai megközelítés és metodika iránt bizalmatlanság van, mert sem a dogmatikus marxista történeti, sem a poétikai-esztétikai, sem a sokszor fenomenológiai jellegű megközelítéssel nem látszik termékenyen összeegyeztethetőnek.

Kérdés. Akik munkásságát és bizonyos értelemben személyét is ismerik, azok előtt köztudott, hogy Szabolcsi Miklós az irodalomtudományi munkássággal és intenzív közeleti érdeklődéssel együtt és mellett hasonló erejű, nem az irodalomhoz vagy nemcsak az irodalomhoz kötődő pedagógiai étosz szerint él. Bizonyára ez motiválta az Akadémia művelődéssel, iskolaüggyel foglalkozó bizottságaiban végzett munkáját. Kérjük, világítsa meg közelebről, mi ez a pedagógiai étosz és melyek azok az elképzelések, nézetek, reflexiók, amelyeket említett munkája során iskolaügyünkről, a pedagógiáról és annak pszichológiai kapcsolatairól kialakított.

Válasz. Elmondtam már másutt: leginkább tanárnak tartom magam. Nem ennek indultam ugyan, de részint azok a mozgalmi tapasztalatok befolyásoltak, amelyek egyetemi hallgató koromban értek, részint egy nagy tanáregyéniség sugallata, példája — Kerecsényi Dezső, sajnos korán meghalt tanár — volt az, amely az iskolai oktatás szépségére és nagyságára ráébresztett. Szerettem volna mindazt, amit tudtam, tapasztaltam, magammal hoztam és továbbfejlesztettem másoknak továbbadni, és ehhez a megfelelő módszereket, eszközöket kipróbálni. Ezért van az, hogy talán minden iskolatípusban és rengeteg iskolán kívüli alkalommal próbáltam tanítani. Már 1945 márciusában, frissen hazakerülve a keleti frontról, szinte azon melegében, tornacipőben és bricsesz nadrágban elkezdtem tanítani a Györfly István Kollégiumban, majd aztán gimnáziumban. Nagyon korán bekapcsolódtam a Pedagógus Szakszervezet munkájába, különféle köznevelési munkákba és így történt, hogy 1949-ben bekerültem a Minisztériumba, közoktatási területre, előbb a Köznevelés szerkesztőségébe, utóbb a bölcsészkarok reformját készítettem elő. Aztán különféle, akkor szokásos kalandok után 1953-ig tanítottam gimnáziumban és mindig nagyon közel állt hozzám a tanítás gyakorlata és elmélete, a maga kérdéseivel, kérdőjeleivel. Ugyanaz az önmagamban való kételkedés, ami a tudós szót elutasítja, elutasította bennem mindig azt is, hogy túlzot-

tan sokat várjak tanári működésem mérhető eredményeitől. Nagyon is meg lennék elégedve, ha életpályám folyamán egy vagy két embert tanítványnak nevezhetnék.

Amikor az Akadémián fölmerült annak a szükséglete, hogy a tudomány belső köreit és az oktatásnak akkor a tudománytól szinte teljesen elválasztott köreit valamilyen módon próbáljuk összekapcsolni, ennek egyik kezdeményezője voltam. Egészen pontosan a dolog úgy történt, hogy két területen megindult az összekapcsolás, a matematika és az anyanyelv oktatásában. E két, egymástól elszigetelt kísérletet tekintve jutott eszembe, hogy hasznos és tevékeny lenne, ha a Magyar Tudományos Akadémia a maga egészében érzésem szerint még meglevő súlyával, tekintélyével és nevével az oktatás kérdésének egyrészével foglalkozna. Ennek a gondolatnak sikerült megnyernem Erdey-Grúz Tibort, aki – mint volt oktatási miniszter – az ügy fontosságát azonnal átlátta. Így alakult meg az MTA Köznevelési Bizottsága nevű szerv. Ennek a bizottságnak az volt a – ma már látom – történeti okokból magyarázható előnye, hogy csaknem mozgalmi szerv volt. Tehát az Akadémia osztályain kívül és felül, az Akadémia belső protokollját, belső érdekviszonyait és személyi kérdéseit megkerülve, nagyon szabad viták formájában foglalkozott az oktatás kérdéseivel – a 60-as évek végén vagyunk. És ebben a munkában már nagyon korán sikerült érdekeltté tenni néhány kitűnő gyakorló pedagógust és pedagógiai szakembert is. Ez a korszak általában a nagy viták, a nagy kezdeményezések, a nyitás korszaka volt. Nagyon lelkes és vitában is összekovácsolódott, kitűnő szellemi erőkből álló gárdával dolgoztunk. Szinte munka közben, anélkül, hogy önmagunknak ezt kitűztük volna összeállt az a műveltségtömb-elképzelés, amely ma már többé-kevésbé kodifikált módon „az ezredforduló műveltségi képe” címen ismert. Arról volt szó, hogy a tudomány a maga 2000-ig szóló előrejelzését megpróbálja rávetíteni az oktatási rendszerre, megpróbálja megfogalmazni, hogy mi az, amit a műveltség tartalmára vonatkozólag a magyar iskolától vár.

Bizonyos viták és nehézségek után – az első periódusban nagyon élesen szemben álltunk a Minisztérium vezetőivel: különösen a közép szintű vezetőivel – az egész munkát lassanként beszívárgott a köztudatba és így az oktatáspolitikai irányítóinak köztudatába is. Ekkor már az állami szervezeteknek kellett átvenni a feladatot. Következett egy olyan periódus, amikor az MTA bizottság átalakult MTA-OM bizottsággá, tehát az állam és az Akadémia összeházasodott, ez már nem volt jó – ez a 75-ös közgyűlés után történt –, a munkának lefelé menő szakasza volt. Logikusan következett, hogy ezt a társadalmi mozgalmi munkával megfogalmazott koncepciót – bár nagyon sokat kell majd rajta javítani – megpróbálja az állam a maga eszközeivel továbbvinni, és hadd tegyem hozzá, ugyancsak logikus következmény szerintem, hogy azok, akik ezt társadalmi munkával a tudomány oldaláról először partizán módon, majd pusztán mozgalmi bizottság módján végezték, most az állami szervezetekben próbálják a maguk vezetésével megcsinálni.

Röviden ez a történet. Mindebből amit elmondtam, azt hiszem, világos, hogy ami a munkában jó volt, az véleményem szerint az intellektuális tartalomra vonatkozó eredmény, tehát a műveltségtartalom képe. Sokkal gyengébb volt mindaz, ami a nevelésre mint olyanra vonatkozik és szinte semmi sem volt az, ami a felvázolt tudásanyag továbbadására, elsajátítására, határfokára és felhasználására vonatkozik, tehát az egész munkának nagyon kevésbé volt tanulásmetodikai, didaktikai, eredményvizsgálati aspektusa; és még egy: kezdettől fogva a munka gyengesége volt az iskolastruktúra vizsgálatának mellőzése. Lehet, kell is és nyilván fogunk is az újabb eredmények fényében

tovább finomítani a műveltség tartalom meghatározásán, a törzsanyag körén stb., de amiben lényegesen tovább kell menni, az a tanulásmetodika, tanuláspszichológia, a tehetségek kiválasztása, az ún. hátrányos helyzetűek felzárkóztatása és a nagy átlag szemmel kísérése. Mindezt ki kell egészíteni az iskola mint intézmény belső életének, demokratizmusának, vezetésének, funkcionálásának problémájával. Az iskola mint intézmény a mai formájában, vezetésében, a pedagógusok helyzetében a mai – korántsem kielégítő – általános társadalmi demokratizmus szintje alatt marad gyakran.

A közoktatás minden területéhez szükség van pszichológiai kutatásokra, a pszichológia alkalmazására. Nem tudtam még a teljes területet áttekinteni, de biztos, hogy a tanulás-elmélet, nevelés-elmélet, az iskola mint intézmény és szerkezet, a közösségek kialakítása, a pályaválasztás – mind olyan területek, amelyeken a pszichológiának még az eddiginél is nagyobb szerepe kell hogy legyen. Ezen a területen is most ismerkedem a helyzettel, a teendővel.

Kérdés. Vajon az imént jelzett anomáliákban mi a szerepe a pszichológia negligálásának?

Válasz. Pusstán egyedül vagy főleg pszichológiai képzettséggel e problémákon nyilván nem lehet úrrá lenni. Tehát naivitás lenne, ha azt mondanám, hogy ha az igazgatók több pszichológiai kurzust kapnának, akkor jobban vezetnék az iskolát. Ebben nem hiszek. Az iskolák vezetési módja bonyolult politikai, szociológiai, ha tetszik, csoportpszichológiai, közösségpszichológiai apparátus kérdése. Átalakítását elsősorban politikai igazgatási eszközökkel kell kezdeni, s ezen belül pszichológiai eszközökkel finomítani. Nagyon vulgáris és durva példát szeretnék mondani: amíg a kisvárosi tanácselnök egyeduralkodó a gimnázium igazgatójának kinevezésében, addig mit tegyünk? A hatalmi apparátusok, hatalmi mechanizmusok átalakításában – ami iszonyatosan nehéz – nagyon-nagyon lassan megpróbálunk továbbmenni. A megyei továbbképzést, szakfelügyeletet kívánjuk intézményünkhöz kapcsolni, hogy a tanácsi irányításnak legyen szakmai kontrollja.

Kérdés. Az előbb említette, hogy ebben a nagyon lényeges folyamatban, amely a 60-as évek végén indult, nem a pedagógiai infrastruktúra hivatásos, ismert képviselőinek volt elsősorban része, hanem a magyar tudományosság jeleseinak. Ez 10 év óta így megy és kiderült, hogy ez az infrastruktúra minisztériumostul, kutatóintézetestül rosszul működik.

De hogyan tovább? Végül is az egyetemen kellene úgy oktatni a pedagógiát, hogy a dolog egyre jobban menjen. És sok egyetemen, sok főiskolán, sok megfelelő pedagógiatanárra lenne szükség, hogy megváltozzék a tanügyi intézményeknek az a jellege, amire szemléletesen utalt.

Válasz. Először kitérő választ adok. Az egyik kitérő válasz az, hogy amint erről már írtam is, rendkívül izgalmas szociológiai, politológiai vizsgálat az, hogy egyes vezető pozíciókban, egyes területeken milyen képzettségű, érdeklődésű emberek vannak. Magyarországon 45-től lényegében mondjuk 5 évvel ezelőttig a kultúrpolitikában az irodalmár értelmiségi volt a vezető szerep, méginkább: a *hangadó* értelmiségi vezető réteg főleg irodalmárokból állott. Ma előre tör ezeken a posztokon a közgazdász-szociológus értelmiségi, aminek sok történeti oka van, de világosan kell látni, hogy van ilyen váltás. Így az a sajátos helyzet állt elő, hogy ma az állami pedagógiai intézmények élén kevés pedagógia szakos, kevés elméleti pedagógus, alig van pszichológus. Ez valamilyen trendre utal, – vagy arra, hogy bizalmatlanság van az elméleti pedagógiával szem-

ben, vagy hogy elszakadt a gyakorlattól, vagy még mélyebb, tudományon belüli okokra. Igen rövid ideje van, hogy elkezdtem a munkát az újjászervezett és összevont Országos Pedagógiai Intézetben. Könnyelműség lenne, ha azt állítanám, hogy világosan látom minden teendőmet. Az azonban biztos, hogy a teendők között ott van az általános pedagógia, a nevelés-elmélet és elsősorban a tanulás tartalmával foglalkozó intézmény kapcsolatának rendezése.

Míndez valószínűleg nem oldja meg a pedagógia oktatás kérdését. Ebben az ügyben teljesen eretnek vagyok. A közelmúltban vezettem egy bizottságot, amely felépítette a tanárképzésnek egy integrált tárgyakon alapuló modelljét és ebben — meg kell vallanom — a hagyományos elméleti pedagógiának alig van helye. Helyette szociológia, nagyon sok pszichológia és a közösségi munka gyakorlatban való elsajátítása szerepel — leendő egységes, 10–12 osztályos iskolák tanárai számára.

Nagyon sokan vannak, barátaim között is, akik tagadják a hagyományos elméleti pedagógia létét, kétségbevonják, hogy ilyen egyáltalán létezne. Nem érzem magam illetékesnek a végleges válaszra. Lehet, hogy a közművelődési kutatásoknak az iskola és a társadalmi mozgás kapcsolatára kell összpontosítani, vagy arra, ami a vezetésem alá került intézet profilja: a korszerű műveltségkép megalkotására, a tudomány eredményeinek összegyűjtésére, tantárggyá való alakítására és a tanulási-tanítási metodikák, eredményvizsgálatok kifejlesztésére.

Bizonyos, hogy a hagyományos elméleti pedagógia rovására a nevelés pszichológiai elméletének, a tanulás elméletének és mérésének, a hatáskutatásnak jelentősen megnőtt a szerepe.

És az is tény — az ember nem mellőzheti személyes tapasztalatait, saját múltját —, hogy ami engem illet, én is azok közé tartozom, akik a hagyományos egyetemi pedagógiától semmit sem kaptam. Pedagógia-tanárom ugyan kiváló és nagy hatású kultúrfilozófus volt — Prohászka Lajos —, de a pedagógiát mint külön és sajátos stúdiumot nem szerettette meg velem. Azok közé tartozom magam is, akik a maguk életében nem látták hasznát a pedagógiai viszony természetéről való akadémikus elméleteknek. Annál inkább saját tanári tapasztalatom során szerzett ismereteknek, mozgalmi vezetői tapasztalataimnak és némileg a pszichológiának.

Kérdés. Befejezésül, ha mégoly vázlatosan is, jelezze, miként ágyazódik be a pszichológia az új intézmény munkájába?

Válasz. Mint mondtam, újoncnak érzem magam. Most kezdjük csak körvonalban kialakítani az új intézet szervezetét és elvi programját. Az valószínűnek látszik, hogy ehhez a pszichológiai, szociálpszichológiai megközelítésnek az eddigénél több és változatosabb módjához fogunk folyamodni a magyar közoktatás problémáinak megoldásában.